

Recenze práce Robert Antonín, *Ideální panovník českého středověku, Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*, Brno 2013, ss. 480.

Cílem výzkumu představeného v recenzované práci měla být prezentace ideálu panovníka podle českých elit v období před husitskou revolucí. Autor se přitom snažil prozkoumat jak historiografické, tak ikonografické materiály, a to nejen za účelem sestavení kánonu vlastností ideálního panovníka. Jeho cílem tak nebylo pouze najít odpověď na otázku, čím byl pro autory pramenů ideální vládce, ale také pro koho jím byl a proč právě tyto a ne jiné vlastnosti v daném okamžiku utvářely onen ideál. Výsledkem se tak stalo vymezení základních kategorií, jimiž se česká společnost předhusitské doby řídila (s. 3-4).

R. Antonín práci rozdělil do 10 kapitol. První dvě představují úvod k vlastním úvahám a obsahují prezentaci, jež se opírá o bohatou, zejména německojazyčnou odbornou literaturu věnující se otázkám formování ideálu křesťanského panovníka na Západě od momentu, kdy císař Konstantin přijal křesťanství. Velkou pozornost zde autor věnoval snaze ukázat mechanismus vzájemných vlivů dvou nejdůležitějších koncepcí královské moci – té zakořeněné v antické filosofii, již nejplněji vyjádřil sv. Augustin, a té, jež se po generace předávala v germánském okruhu (Heerkönigtum). V tomto rozsáhlém pojednání však chybí zmínka o pokusech rekonstruovat „slovanský“ ideál panovníka z předkřesťanského období či z doby těsně po přijetí křesťanství (Jacek Banaszkiwicz, Roman Michałowski). Je to trochu škoda, neboť zapadají do autorem naznačované koncepce „trojfunkčnosti“ ideálu panovníka. Druhá kapitola popisuje předpoklady a metodologickou formu, jakou autor při přípravě práce zvolil. Klíčový význam má následujících sedm kapitol. Přestože jejich návaznost – trochu navzdory autorově mínění – není vzhledem k celku zvlášť výrazná či silná, obsahově jsou vzájemně propojené. V každé z těchto kapitol se autor věnuje základním otázkám souvisejícím s ideálem českého panovníka od 10. století do konce 14. století. Ve třetí kapitole jsou prezentovány základní problémy spojené s legitimizací moci. Již zde je patrné autorovo rozdělení vyprávění na dva proudy – moc jakožto prvek světa *sacrum* (moc pocházející od Boha) a moc naplněná v těsném vztahu se společenským řádem (moc na základě volby magnátů a/nebo na základě původu z panovnické dynastie).

Navzdory kategorickému zdůrazňování, jak úzká je spojitost mezi oběma koncepcemi, tedy mezi mocí od Boha a koncepcí volitelnosti a dědičnosti vlády, lze tento dualismus postřehnout ve stavbě následujících kapitol. Ve čtvrté, páté a šesté kapitole se R. Antonín zabývá vztahem mezi obrazem moci a křesťanskými obrazy a kategoriemi. Ve čtvrté kapitole

se tak konkrétně věnuje otázce, jakou roli hrál kult sv. Václava coby panovníka nejen ideálního, ale vůbec zahájivšího specifické nástupnictví panovníků ztělesňujících jeho cnosti, či přinejmenším usilujících o to, aby byli vnímáni jako vtělení vzdáleného ideálu knížete – zakladatele dynastie. Problematika vypravěčských předloh a motivů čerpaných z biblické a antické tradice je předmětem páté kapitoly. Šestá kapitola pak obsahuje kronikářské portréty panovníků a jejich analýzu z hlediska koncepce sedmi kardinálních cností.

Další tři kapitoly jsou věnovány otázkám světského portrétu panovníků. Zvláště velkou pozornost zde autor věnoval ideálu „miles – rex“. Velmi zajímavé jsou úvahy o tom, jak kronikáři a autoři ikonografických pramenů využívali v západní kultuře všeobecně rozšířené vzorce chování charakterizující ideálního panovníka v konkrétních situacích. Souhrn těchto postojů tvořil specifické miniatury, tematické personifikace konkrétních hodnot zachycené v podobě témat, jež navazovala na konkrétní panovníkovy povinnosti – krále jako soudce, zákonodárce, zdroj moudrosti atd. Soubor těchto témat, jakýchsi uzlů kulturní paměti společnosti autor nevyčerpává, k tomu se ještě vrátíme. Soustředí se na ty, které ilustrují jeho tezi o principiálním významu čtyř hlavních atributů královny moci z tehdejšího hlediska (řád, mír, spravedlnost, milosrdenství). Zároveň hledá způsoby, jak ověřit svá tvrzení o jednotlivých složkách obrazu ideálního panovníka. Takovou funkci mohou plnit podkapitoly 8. kapitoly, v nichž se věnuje naracím, které vznikly na dvoře Karla IV., a antiideálům, představám špatných vládců. Tyto dvě podkapitoly by se mohly stát součástí další, 9. kapitoly. Prostřednictvím analýzy gest, soudní činnosti nebo aktivit na diplomatické úrovni se R. Antonín pokouší ukázat počiny využívající ideál dobrého panovníka nebo se na něho odvolávající v kontextu královny bezprostřední účasti na společenském životě.

Poslední 10. kapitola není úzce spjata se záměry, jež autor deklaroval. Mnohokrát zdůrazňoval, že jeho práce bude zaměřena na předhusitské období. Zdůvodňoval to různými odlišnostmi fenoménů, které se v tomto období uplatňují. Ovšem kapitola „Panovník a revoluce“ prezentuje klíčové problémy spojené s popisem panovníka právě během husitského hnutí, vlastně až do jagellonského období. A není tomu tak bezdůvodně. Prověřuje zde, je sice pravda že povrchně, význam, jaký měly pro českou společnost v 15. století ty vlastnosti ideálního panovníka, které v české kultuře zakořenily ve 14. století, zejména pak za panování Karla IV. O této eventualitě jsem se zmínil již výše. Autor však tento postup nedovedl do konce, možná mu tak úplně nevěřil? Každopádně 10. kapitola představuje náčrt problematiky trvání a proměn vlastností ideálního panovníka (zmiňme alespoň péči o český jazyk a utrakvistické vyznání, či přesněji toleranci soužití římské církve a utrakvistů). Musíme souhlasit, že se „husitští“ králové museli vtělit do kulturního obrazu ideálního českého

Navzdory jistým pochybnostem bych se zaměřil na otázku ikonografických pramenů, které autor využíval. Používá je zřídka, ačkoli zmiňuje ikonografii knížecích mincí a pečetí, přičemž snahy o analýzy, vedené také v opozici k aktuálnímu stavu panovníka, poukazují na vyhýbání se formalizované metodě analýzy uměleckého díla. V průběhu analýz miniatury týkající se korunovace krále Čech z Kodexu wolfenbüttelského autor na příklad zpochybňuje teze D. Třeštíka a A. Marchoutové, že by koruna podávaná knížeti Václavovi byla symbolem mučednictví. Spíše naznačuje, že miniatura navazuje na obsah rukopisu Kristiánovy legendy, kde je zmíněno, že Kristus vybral Václava za krále. Podle autora proto koruna, jež je na miniatuře vidět, naznačuje dvojí povahu Václava – panovníka a svatého. Na tomto pokusu o analýzu ikonografického pramene je zarážející absence odkazů na ikonografickou metodu, a to jak na soubor příbuzných vyobrazení, tak na – teprve v souladu s dřívější fází analýzy – významové odkazy konkrétní miniatury na celý soubor vyobrazení v rukopisu. Nedostatečný ověřovací postup a srovnávací materiál ztěžuje stanovení obecně přijatelných závěrů.

Z hlediska chronologicko-tematického má práce smíšenou strukturu, autor nicméně čtenáře přehledně provází těmi, dle svého soudu, nejdůležitějšími prvky stavby samotného obrazu panovníka či momenty, kdy působil na politické struktury a společenské realie středověkých Čech. Za oprávněné můžeme považovat autorovo vymezení tří základních kategorií, s jejichž pomocí byl konstruován obraz panovníka: panovníkova moudrost a z ní vyplývající spravedlnost; vytrvalost v uskutečňování cílů, vyhýbání se prudkosti, včetně přemrštěných emocí škodících společnosti; zbožnost projevující se v ukázání kardinálních cností. Za pozornost stojí akcentace stálého propojení mezi proklamovaným ideálem panovníka a tím, že plnil roli vzorového života podle tří zásad definujících řád světa: pax – ordo – iustitia. Panovníkův ideál tak díky tomu nejen formoval očekávání vůči každému aktuálnímu monarchovi, rovněž také utvářel nebo posiloval způsob, jak pohlížet na celý jak společenský, tak také fyzický svět.

Zcela oprávněnými jsou tedy autorem několikrát opakované teze o stabilizačním charakteru, jaký pro společenský řád mělo přisvojení ideálu panovníka coby všeobecně závazného. Roli vládce, ustavujícího společenský řád jakožto pilíře společnosti bezpochyby potvrzují nezdary spojené s obrozením původního ideálu královské moci ve druhé fázi husitského období v Čechách. Stálo by však za to podrobněji představit problematiku dynamiky obrazu panovníka. Autorovo zaměření na základní vlastnosti – pilíře – panovníkova obrazu je pochopitelné, hledáme-li v tom způsob, jak odůvodnit stabilitu základních norem, jimiž se řídil vznik a společenské působení tohoto obrazu. Tento redukcionismus však na druhou stranu stírá specifičnost změn, jakými tento ideál procházel

v souvislosti s konkrétním naplňováním povinností panovníka. Jan Lucemburský stejně jako Karel IV. realizovali ideál *pius rex*. O tom není pochyb. Byly však rozdíly v intenzitě veřejné a soukromé okázalosti této zbožnosti snahou vnutit nový příběh o moci? Nebo tomu snad bylo přesně naopak a Karel IV. svou novou formou naplňování ideálu panovníka reálnými gesty pouze reagoval na měnící a individualizující se, rovněž ve veřejném měřítku, vizi ideální zbožnosti?

Takových otázek bychom si mohli položit více, pokaždé však budou směřovat k témuž klíčovému problému: jaké společenské role plnil obraz ideálního panovníka? Středověcí teoretikové moci a státu bez váhání tvrdili, dle Aristotelova příkladu, že lidem je přirozený život ve společenství, jemuž pro dobro všech vládne jeden člověk. V tomto pojetí ideál královské moci sjednocoval společnost kolem ideálu společenství s nadčasovým smyslem. Autor má bezpochyby pravdu, když zdůrazňuje, že toto působení umocňovala idea moci pocházející od Boha a představy, že se v králových činech a právech zrcadlí vyšší, věčné zásady božského řádu. Jenomže to je stereotyp. Nebo možná metanarace přítomná v naracích o moci, jež byly sepisovány a předávány ve všech evropských křesťanských společnostech. Práce R. Antonína má v tomto smyslu také univerzální rozměr a možná vnese do evropského vědeckého oběhu výraznou akcentaci oné pro společnost stabilizační funkce kulturního sdělení o moci krále. Ovšem tím, že si nevšímá specifických podrobností, jež se v průběhu času mění, stírá rozsah interakce mezi onou celoevropskou metanarací a místními diskurzivy. Poznamenáváme však, že se nejedná o výtku stran merita autorovy práce, spíše o postřeh, jímž bychom chtěli poukázat na další možné zaměření výzkumu a na pocit jistého nenasycení – zcela přirozeně! –, jaký jsme měli po dočtení této vynikající práce.

Závěrem: představené pojednání naprosto odpovídá proudu současných historicko-antropologických výzkumů věnovaných středověké společnosti. Zároveň je přitom novátorské, a to jednak díky využití rozmanitých pramenů, zejména však díky snaze zachytit působení ideje na společenský svět. Antropologické inspirace budou jistě překonány ve víru vědeckého kola osudu. Kniha Roberta Antonína však zcela jistě přetrvá jako autorův zajímavý a důležitý přínos výzkumu evropského středověku.

Podpis: dr hab. Przemysław Wiszewski, profesor Vratlavské univerzity

Za správnost překladu:

prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.  
předseda habilitační komise

